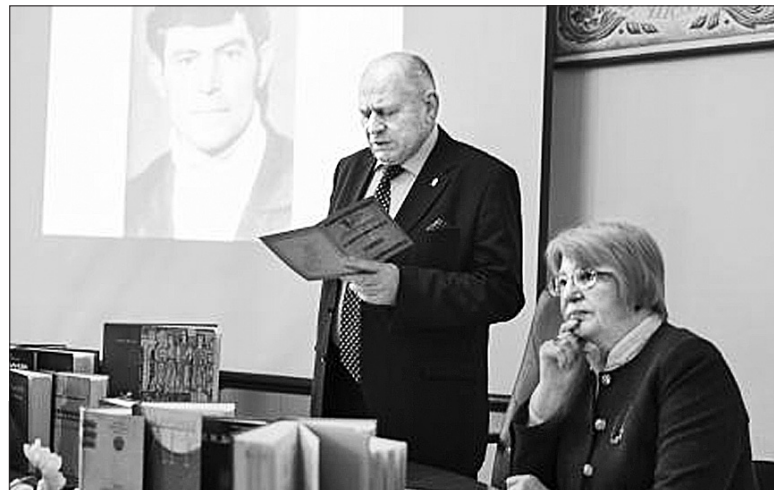

ПОДВИЖНИКИ

«Міряти високою мірою»: Шістдесятництво в духовній ситуації своєї доби

«Міряти високою мірою» — це слова, винесені в назву однієї з статей Івана Світличного, надрукованої 24 листопада 1962 року в «Літературній газеті» (пізніше — «Літературна Україна»). Одного з поміж них, хто працював в Інституті літератури й розбудовував українське літературознавство в часи глухого тоталітаризму й цензурних заборон. Це максималістське творче кредо фактично було творчо-громадянським принципом українських шістдесятників, когорта яких вписана золотими літерами в історію Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка.

Круглий стіл «Сторінки історії: українські шістдесятники в стінах Інституту літератури». Микола ЖУЛИНСЬКИЙ та Людмила ТАРНАШИНЬСЬКА

Творчість шістдесятників, заґрунтована на громадянській позиції спротиву тоталітарній системі, пробуджувала суспільні опозиційні настрої, спонукала мислити вільно й незалежно від загальноприйнятих норм і приписів. Не всі шістдесятники були ув'язнені, не всі відбували заслання в таборах, але всі зазнали утисків, цензури, заборон. Наперекір усьому саме вони і вплинули на хід національної історії, відновлення української державності 1991 року.

Наш постромантичний (якщо точкою відліку брати час українського шістдесятництва), а насправді досить синічний етап суспільного розвитку, втрачає позиції тих ключових філософських антропологем, які привнесли в українське суспільство шістдесятники. Це поняття гуманізму, ідеалу, правди/кривди, добра/зла, совісті, честі, відповідальності, каяття тощо. Як виявилось, суспільство має слабкий імунітет проти новітніх спроб модифікації цих онтологічних понять і потребує, мабуть, періодичного шепелення проти дегуманізації людини в умовах нових історичних викликів.

У чому ж полягає сутність «духовної революції» українських шістдесятників? Якщо сформулювати коротко, це створення середовища для генерування свіжих ідей, принципів, що зрештою й забезпечило відродження незалежності України.

Величезний резонанс мали на початку 1960-х рр. усні виступи літераторів-шістдесятників, скажімо, І. Дзюби на вечорі пам'яті В. Симоненка в нагоді його 30-річчя в СПУ (1963), під час прем'єри фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» (1965), на незволеному мітингу в день 25-річчя початку розстрілу євреїв в Бабиному яру (1966) та інших відомих представників цього покоління, чи, скажімо, резонансні похорони В. Симоненка, Алли Горської...

У таких складних умовах і вбудовувалася система чітко означених національних маркерів, відбувалася національно-особистісна самоідентифікація. Водночас приходило інтенсивне усвідомлення своєї приналежності до національної (а не радянської) культури, що формувало нові вектори творчого пошуку.

Масовий читач, звісно, не був ознайомлений із публіцистикою шістдесятників, тому особливий резонанс мав той публіцистичний струмінь поезії, яка через емоції апелювала до серця й розуму слухача й читача, або ж прози, яка повертала до національної пам'яті, насущних антропоцентричних понять. Досить було прозвучати рядкам В. Симоненка, таким простим і зро-

зумілим: «Де зараз ви, кати мого народу? / Де велич ваша, сила ваша де?» чи «Тремтять убивці! Думайте лакузи! / Життя не наліза на ваш копил»...

Без такого наповнення поезії національною риторикою не відбулася б та «духовна революція» всередині суспільства, якій ми завдячуємо незалежністю України.

Якщо говорити про більш масовий вплив, то тут відіграла роль і магія імен, думка тих людей, котрих вважали бунтівниками, якими захоплювалися, чії історії переповідали, а «самвидавни» твори передавали з рук у руки.

До таких належать і ті, хто вписаний золотими літерами в історію Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Передусім це співробітники відділу теорії літератури 1960-х рр.: Іван Світличний і Михайлина Коцюбинська, аспіранти Василь Стус та Юрій Бадзьо...

Іван Світличний (1929—1992) — літературознавець, мовознавець, літературний критик, поет, перекладач, діяч українського руху опору. З 1952 до 1955 рр. навчався в аспірантурі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Науковим керівником його дисертаційного дослідження «Теорія літературного образу» був академік О. І. Білецький, котрий вважав, що роботу «з незначними доробками можна захищати як докторську». Однак Світличному завдала його висока самовимовливість, а намір видати текст окремою книжкою «Рухом естетика» не здійснився уже з причин, що не залежали від дослідника. Працював відповідальним секретарем журналу «Радянське літературознавство», завідувачем відділу критики журналу «Дніпро». У 1955—1963 рр. — молодший науковий співробітник Інституту літератури АН УРСР, у 1963—1964 рр. — науковий співробітник Інституту філософії АН УРСР. Неодноразово був заарештований. Загалом перебував у спеціалізаторі КДБ (тюрмі) 2 роки 2 місяці, в таборі — 4 роки 10 місяців, на засланні — 5 років (майже увесь останній табірний рік — у лікарні) — усього 12 років. Звільнили його 1983 року. Його твори побачили світ аж у 1990-2000-х.

Михайлина Коцюбинська (1931—2011) — племінниця класика української літератури Михайла Коцюбинського. Після закінчення філологічного факультету Київського університету ім. Тараса Шевченка (1949—1954) навчалася там в аспірантурі. Захист її кандидатської дисертації «Поетика Шевченка і український романтизм» (1958), написаної під керівництвом академіка О. Білецького, пройшов блискуче. З листопада 1957 по 1968 рр. — молодший, а потім

старший науковий співробітник відділу теорії літератури і шевченкознавства нашого Інституту. 1968 р. звільнена як така, що нібито не пройшла атестацію. На її книгу «Література як мистецтво слова» (1965) відгукнувся Василь Стус. З 1992 р. — старший науковий співробітник відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури. Голова редакційної колегії академічного зібрання творів В. Стуса у 6-ти томах (1994—1997). В останні роки життя була упорядником і коментатором зібрання творів В. Чорновола у 10 томах (видається з 2002 р.).

Іван Дзюба — знакова постать українського шістдесятництва; літературознавець, літературний критик, громадський і державний діяч, дисидент. Закінчив російську філологію в Донецькому педагогічному інституті (1953), згодом аспірантуру нашого Інституту (1956). Друкуватися почав з 1959. У 1962 р. звільнений з завідувача відділу критики журналу «Вітчизна» за ідеологічні помилки, а в 1965 р. — з роботи у видавництві «Молодь»: у вересні 1965 р. на прем'єрі фільму «Тіні забутих предків» у кінотеатрі «Україна» (Київ) разом із В. Стусом і В. Чорноволом вийшов на сцену з першим у СРСР публічним протестом проти політики влади, оприлюднивши інформацію про таємні арешти української творчої інтелігенції. 1965 р. написав памфлет «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (перше видання — Лондон, 1968). 1972 р. був виключений зі Спілки письменників України за «пасквіль на радянську дійсність, на національну політику КПРС і практику комуністичного будівництва в СРСР». 1973 р. Київський обласний суд засудив його до 5 років ув'язнення і 5 років заслання. Після «помилування» не став «тунеядцем» тільки завдяки авіаконструктору Олегу Антонову, котрий запропонував йому роботу коректора в багатотиражці Київського авіазаводу.

Юрій Бадзьо (1936—2018) — літературознавець, публіцист, учасник українського правозахисного руху, політв'язень радянських тюрем і концтаборів (1979—1988). У 1961-64 рр. — аспірант Інституту літератури; підготував дисертацію на тему «Критерії правди в оцінці літературно-художнього твору» (яку не вдалося захистити через переслідування), опублікував низ-

ку масштабних літературознавчих статей. У 1961—1964 рр. — член Ради першого в Україні неформального об'єднання національно-демократичного напрямку — Київського клубу творчої молоді. За участь у шевченківських вечорах та акції протесту під час прем'єри фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» (1965) його було виключено з КПРС і звільнено з Інституту. Працював літредактором журналу для сліпих «Заклик», у видавництві «Молодь», а останні п'ять років перед арештом — приймальником хліба у тресті «Київхлібторг». У 1971 р. Ю. Бадзьо звернувся з листом до VI з'їзду СПУ, в якому порушив питання про становище української культури в умовах національно-політичної несвободи. 1977 р. невідомі (імовірно, КГБ) викрали його трактат «Право жити» (1400 стор. машинопису), який він писав 5 років. У лютому 1979 р. під час обшуку вилучили 450 сторінок другого незаконченого його варіанту. Ю. Бадзьо засудили на 7 р. таборів суворого режиму і 5 р. заслання. За колючим дротом брав участь у політичному страйку під час Московської олімпіади, тримав голодівки протесту. У липні 1980 на Заході опублікували його протест проти введення радянських військ в Афганістан.

Дружину Юрія Бадзьо Світлану Кириченко (1935—2016) (у 1960-х рр. співробітницю академічних інститутів літератури і філософії) 11 разів звільняли з роботи, навіть з посад поштарки і прибиральниці. Дружина була разом із чоловіком на засланні в Якутії (2013 р. вона видала книгу спогадів «Люди не зі страху: Українська сага»). До Києва подружжя повернулося в січні 1989, Юрій Васильович поринув у громадсько-політичне життя. Написав «Маніфест Демократичної партії України» і був обраний головою партії на її Установчому з'їзді. Проте на 2-му з'їзді зрікся посади. З 1 червня 1993 р. Ю. Бадзьо — співробітник Інституту філософії НАН. Рукопис трактату «Право жити», який авторів повернули після проголошення незалежності України, побачив світ 1996 р.

Василь Симоненко також мріяв про навчання в нашому Інституті. Він писав про це у листі до Івана Світличного від 13 листопада 1962 р. Однак уже 13 груд-

ня 1963 р. В. Симоненка не стало.

Не можна не згадати Віктора Іванисенка, Олексія Ставицького, Леоніда Коваленка, Григорія Сивокона, Віталія Дончика, котрі також переймалися процесами демократизації українського суспільства та української літератури. Багато цікавого про інститутські будні шістдесятників можна дізнатися з їхніх публікацій у виданні «Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. 1926—2001: Сторінки історії».

Коли розглядаємо явище шістдесятництва, маємо говорити, по-перше, про літературу 1960-х рр. як про історико-хронологічне поняття — ширше, ніж літературне шістдесятництво, яку творили всі, хто жив у той час і створював відповідний літературний контекст; по-друге, всередині цієї літератури — про літературу покоління, яке умовно можна назвати шістдесятниками; а по-третє, про пасіонарну генерацію українських шістдесятників за свідомим вибором, до якої й належали І. Дзюба, В. Стус, М. Коцюбинська, І. Світличний, Ю. Бадзьо й інші.

Здійснити свій вибір всередині літературного покоління можна було двома шляхами: перший — це шлях етичного вибору (письменники-неконформісти, як, скажімо, В. Стус, Ліна Костенко, І. Світличний, М. Коцюбинська, В. Симоненко, Є. Сверстюк); другий — шлях естетичного вибору — їх ще називають «тихими» шістдесятниками, як-от І. Жиленко чи, скажімо, В. Підпалій). Хоча були й треті — про кого Ліна Костенко писала: «...хто був митцем, а хто ховав фетиш/простацтва за щитом соцреалізму». Тільки тих, хто «в епіцентрі логіки і стресу» спромігся на вчинок як вольовий акт — акт вибору — сучасна суспільна свідомість ідентифікує з поняттям шістдесятника.

Шістдесятництво вийшло за межі власного соціологічного середовища, ретранслювавши нові онтологічні, аксіологічні та ідеологічні установки для завоювання їх широкою соціальною спільнотою. «Ген свободи», знайшов своє вивільнення у різних формах самореалізації.

У наш час фатального поклоніння золотому Тільцю маємо величезну ностальгію за тими романтиками, для котрих незалежність України була на першому плані, а «вага» людини оцінювалася «вагою» арештів і переслідувань, а не вагою гаманця. Згадується феєричне «пришестя» легендарних особистостей на конференції у Спільні письменників України «Шістдесятництво як явище, його суспільно-естетична природа, витоки і наслідки» 1997 р. Більшості з-поміж учасників уже немає серед нас. Але наше завдання — по можливості якнайповніше зафіксувати той час і зберегти артефакти у пам'яті не тільки літератури, а й суспільства.

Людмила ТАРНАШИНЬСЬКА,
доктор філологічних наук,
професор, провідний науковий
співробітник Інституту
літератури ім. Т. Г. Шевченка
НАН України,
керівник Центру дослідження
проблематики українського
шістдесятництва